

НИКОЛАЙ ПРОДАНОВ (Велико Търново)

ВАСИЛ СЛ. КИСЕЛКОВ (КЪМ ИСТОРИЯТА НА ИЗСЛЕДВАНИЯТА ВЪРХУ ТЪРНОВСКАТА КНИЖОВНА ШКОЛА)

Усилията за формиране на цялостна концепция за Търновската книжовна школа предполагат и пълнокръвни проучвания върху всичко, написано за това явление в културната ни история. Тези проучвания ще ни позволят да създадем вярна картина за постигнатото и ще направляват изследваческите стремежи. От друга страна, тези проучвания ще дадат възможност за определени изводи около развитието на нашата историческа и литературноисторическа наука. За съжаление досега тези възможности са използвани съвсем слабо¹.

Известен материал в това отношение ни дава опитът за анализ на трудовете на заслужилия проучвател на старата ни литература и средновековна история В. Сл. Киселков. Още в студентските години, той се насочва към основните си изследователски теми — кирило-методиевската проблематика, литературата на Златния век, културните процеси от XIV и XV в. Именно върху последните му изследвания ние искаме да съсредоточим вниманието си.

Изследванията на В. Сл. Киселков в тази област, можем да разделим на: издаване на книжовни паметници от Търновската книжовна школа; статии и студии за отделни книжовни дейци. Делението е условно както от гледна точка на това, че всичките му трудове са обединени от детайлния анализ на историческия източник, така и от познавателна гледна точка — в смисъл, че всяко деление и обособяване в известна степен нарушава единството на творчеството на определен автор и по този начин го обеднява.

В. Сл. Киселков превежда на новобългарски и издава някои от най-значимите творби на писателите от Търновската книжовна школа и произведения, осветляващи по един или друг начин живота им. Тук влизат житието на Теодосий Търновски (Килифарски) от Калист, житието на св. Параскева (Петка) от Патриарх Евтимий, житието на Филотея от

Йоасаф Бдински, Похвалното слово за Евтимий от Григорий Цамблак, Рилската повесть на Владислав Граматик — творби, които са гръбнакът на направлението, наречено Търновска книжовна школа. Какво е характерно за тези издания? В. Сл. Киселков се стреми към максимална достоверност, оригиналният текст на творбите в повечето случаи взема от авторитетните издания на проф. Е. Калужняcki. Той превежда и се стреми да публикува текстовете не само в специални издания, а и в предназначени за по-широка аудитория. По този начин, а и чрез самия факт на превода Киселков изпълнява важна популяризаторска работа, давайки възможност по-широк кръг читатели да се запознаят с творчеството на писателите от Търновската книжовна школа. Винаги придружава текста с обстоен коментар, в повечето случаи имащ стойност на самостоятелно изследване. Основното, което Киселков се опитва да прави в тези коментари, е да свърже определената книжовна творба с конкретните исторически събития, да я разположи в историческата ситуация. Немаловажен е и стремежът му да направи критичен анализ на текста и изводи за неговата достоверност. В определени случаи обаче този му стремеж прераства в свръхкритицизъм.

Типичен пример за това е студията „Житието на св. Теодосий Търновски като исторически паметник“². Киселков смята, че в познатия ни вид житието не е творба на патриарх Калист, а литературна компилация, създадена през XV в. от неизвестен български книжовник (Псевдокалист). Киселков смята, че вероятно патриарх Калист е написал на гръцки едно кратко житие на Теодосий. По-късно преписвачът си е позволил промени и допълнения, без да бъде в състояние да провери не се ли отнасят те за друг Теодосий. За да защити мнението си, Киселков сравнява житието на Теодосий и житието на Григорий Синаит (с автор също Калист) и отбелязва големи разлики по композиция, подбор и изложение на фактите, обрисовка на героите и др. Той сравнява Синаит — един завършен исихаст, стоящ вън от обществения живот, и образа на Теодосий от житието. Този образ според Киселков до голяма степен е двуличен — от една страна, исихаст, от друга, обществен мъж и защитник на православие. Тази противоречивост Киселков отдава на факта, че Псевдокалист е добавил характеристиките, сочещи Теодосий като общественик. Според него житието на Синаит е насочено по-скоро към изучаване душата на исихаста, а Теодосиевото по-скоро към историческата действителност в Търново около средата на XIV век. Тезата за неоригиналност на житието позволява на Киселков да направи съществена ревизия на биографията на Теодосий.

Една от типичните му извороведски работи е „Увод и превод на житието на св. Параскева“³. Авторът предполага, че това житие е писано между 1376 г. (когато Киселков поставя даването от Шишман на сестра му за султанова жена и се установяват временно мирни отношения) и 1382 г. (падането на София). Като аргумент за това, че житието е писано в мирно време, Киселков привежда обстоятелството, че в него не се

споменава нищо за нападения на турците над Търново. „Евтимий прави намек за събития, при които българските врагове, що нападали столицата, били отблъсквани с молитвите на светицата, ала тия събития са станали в далечното минало и на тях той никога не е бил свидетел или съвременник, както личи от самите изрази, с които си служи.“⁴ Подобно мнение е уместно, но за точните хронологични определения трябва да се има предвид, че изследванията върху процеса на османското завладяване напреднаха значително и становищата за хронологията му претърпяха големи промени. По-нататък Киселков се опитва да постави събитията, споменати в житието, в естествената им историческа среда. Предполага, че Иван Асен II иска мощите на св. Параскева от латинците през 1237 г., когато отношенията между него и Балдуин станали по-сърдечни. Въпреки споровете в науката, повечето учени са склонни да отнасят това събитие в годините след Клокотнишката битка през 1230 год. Автентичността на житието се нарушава донякъде от вмъкването на разказа на Григорий Цамблак за пренасянето на мощите във Видин и Сърбия. От друга страна, това отговаря по-пълно на задачата, която си поставя авторът — да проследи и по-нататъшната съдба на мощите. На нея той се спира в края на увода и маркира пътя им през Белград и Цариград до Яш.

Освен тази публикация на произведения на Патриарх Евтимий, в монографията⁵ си за него Киселков дава кратък, но съществен очерк за цялостното му книжовно творчество.

В. Сл. Киселков превежда и публикува и житието на св. Филотея от Йоасаф Бдински⁶. Той стига до заключението, че авторът е използвал много широко и свободно съответното житие на патриарх Евтимий. През втората половина на 40-те години Киселков публикува на съвременен български език и Похвалното слово за Патриарх Евтимий от Григорий Цамблак⁷, разказа му за пренасяне на мощите на св. Параскева от Търново във Видин и Сърбия⁸ и Рилската повест на Владислав Граматик⁹.

Детайлното познаване на тези книжовни творби позволява на Киселков да напише и публикува в различна форма биографични очерци за повечето български писатели от годините около падането на България под османско робство. Търсейки идейната и творческата близост между тях, той насочва интереса си към основателя на исихазма Григорий Синаит¹⁰. Основен източник на сведения за него е житието на Калист. Различията между гръцкия и славянския текст той обяснява с факта, че гръцкият препис (който е по-късен) е бил допълнен с някои сведения от преписвача.

Във връзка с живота на Григорий Синаит Киселков лансира една теза за местонахождението на неговия манастир, радваща се и днес на популярност. На този въпрос той посвещава и отделна статия¹¹. Смята, че манастирът се е намирал в близката планинска околност на градеца Скопел, турския Юскюп в Странджа. По-късно Киселков допълва мнението си с още един вариант — на основата на местна легенда сочи и

място при манастира „Св. Петка“, също в Странджа. За съжаление, въпреки опитите, тази хипотеза все още не е безспорно доказана.

Описвайки живота на Теодосий Търновски¹² (който според Киселков е по-сполучливо да се назовава Килифарски), авторът се намира под силното влияние на собственото си тълкуване на житието на Теодосий от Калист и на т. нар. Патриарх-Калистова грамота от 1355 г. В. Сл. Киселков категорично не се съгласява с онази част от житието, която представя Теодосий като неуморим борец против ересите. Той смята, че подобна дейност противоречи на исихастките му идеи, насочени към търсене на безмълвие, самота, покой. Споменатата борба вероятно е водена от търновското духовенство. Той отхвърля характеристиката на Теодосий като доносник на Цариградската патриаршия, направена от Радченко и Сирку. Не се съгласява и с тезата за лоши отношения между Теодосий Търновски и патриарх Теодосий. Смята, че това е лъжливо впечатление, създадено поради грешно тълкуване на Калистовата грамота. Авторът отхвърля и тази част от житието, според която Теодосий е бил принуден да напусне Килифарската планина и да се премести поблизо до Търново. Киселков смята, че за турското проникване в онези години близо до Търново е все още твърде рано и че всичко това е по-скоро измислица на монасите от манастира „Св. Троица“. Някои нови сведения и тълкувания говорят за приготовления в Търново за отблъскване на предстоящо турско нашествие още в края на 40-те години на XIV в.¹³ Това до голяма степен подкрепя сведенията, съдържащи се в житието на Теодосий и поставя под съмнение цялата теза на Киселков за късния му произход.

Един друг ученик на Синаит — Григорий¹⁴ (автор на житието на исихаста Роман) — също привлича вниманието на Киселков, за да докаже по безспорен начин, че Григорий е българин. За това използва както осъдните данни за живота на Григорий, така и текста на житието, който не показва да е било превод от гръцки, а съвършено ясен и много правилен църковнославянски език (с български правописни особености). По този начин Киселков внася яснота в много противоречивите дотогава мнения — Сирку и Иречек го смятат за грък, Шафарик и Ягич го отъждествяват с Григорий Цамблак, Руварац с Григорий Синаит.

Неизбежно Киселков е увлечен и от най-ярката фигура от онези години — Патриарх Евтимий¹⁵. Към неговия живот и дело се връща неколkokратно. Представа го като личност с ясен и широк поглед върху живота, с вяра в бъдещето и готовност за саможертва. Разглежда живота му с оглед на политическия, църковно-религиозния, нравствения и литературния живот в България през XIV в., прави много подробен преглед на книжовната му дейност, включително на богослужебните книги, жития, похвални слова и послания.

Интересът към Евтимий естествено прераства в интерес към неговите ученици и последователи — Григорий Цамблак, Йоасаф Бдински, Андрей, Владислав Граматик и Мардарий.

Първоначално Киселков смята, че Андроник — Андрей, ученикът на Евтимий, за когото става въпрос в трактата на Константин Костенечки „Сказание за буквите“ и в Ловчанския сборник от XV—XVI в. (в преписка към статията на същия Константин Костенечки „Пътуване към Палестина“), е идентичен с дяк Андрей, автор на ръкописен сборник 183 от библиотеката на църковния историко-археологически музей в София, написан по заповед на сръбския патриарх Никон през 1425 г. По този начин връзката между Патриарх Евтимий, дяк Андрей и неговия ученик Константин Костенечки е пряка. По-късно под влияние на други автори Киселков променя мнението си.

Владислав Граматик е обрисван като един от най-видните представители на средновековната богословска образованост и българската книжнина¹⁶. Централно място в книжовната му дейност Киселков отдава на „Рилската повест“. Според него със сигурност тя е писана от Владислав Граматик, но това не става в Рилския, а в Жеглиговския манастир „Св. Богородица“. Езиковите особености на разказа са типично български. Според Киселков двете редакции на повестта не биха могли да бъдат на един автор. Докато Владислав е автор на основния текст, добавките са от перото на друг книжовник. В по-ранните си трудове Киселков представя като автор на тези добавки рилския книжовник Мардарий, преписвач на църковни текстове и сборници. По-късно Киселков изоставя това свое мнение и приписва разширената редакция на друг неизвестен автор.

Своеобразно обобщение на изследователската дейност на Киселков представлява монографията „Проуки и очерти по старобългарска литература“ (С., 1956), където чрез проучванията си за най-изявените писатели се опитва да представи развоя на старобългарската литература. Освен писателите от XIV—XV в., за които той вече е писал, тук са включени и нови имена — Киприян, Цамблак, Константин Костенечки, Димитър Кантакузин. В основни линии Киселков се придържа към установеното вече веднъж от него.

Монографията буди интерес и от друга гледна точка. Вниманието на българската наука към културните явления от средновековието спадна през 40-те — 50-те години на нашия век, особено след Първото национално съвещание по история, което създаде нова атмосфера в нашата историческа наука — на непримиримост към буржоазните историци, на отхвърляне на техните постижения и дискредитация на отделни учени. Историците устремиха поглед към проблеми, актуални за политическия момент — най-вече към социално-икономическата история и класовите борби. Изследванията върху културната история, доколкото ги имаше, бяха съсредоточени върху въпроси като класовия характер на старобългарската литература, апокрифната книжнина, началото на славянската писменост и книжнина.

Монографията на В. Сл. Киселков е интересно явление както с това, че един вече утвърден изследовател се опитва да направи обобщение на предишния си труд при новите обществени условия, така и с това, че до

голяма степен книгата илюстрира цялостното състояние на изследванията върху средновековната ни култура през 50-те години. Киселков се е постарал да се съобрази с променените условия. В очерците за старобългарските писатели се появяват пасажки като следните:

— „Теодосий се оформил като голям и типичен идеолог на съвременната нему светска и духовна аристокрация”¹⁷,

— „Евтимий е верен син на господстващата феодална класа — той възплътил в себе си социално-политическите възгледи на ситите и охолни управници”¹⁸,

— „Евтимий е истински син на средновековната феодална аристокрация и бранител на средновековния феодален строй, религиозен мистицизъм и културен застой.”¹⁹

Монографията в голяма степен показва слабостите на цялата ни историческа наука от онези години, най-съществената от които в областта на изследването на средновековната култура е липсата на дълбок философски поглед върху културните явления от средновековието.

Отделните изолирани опити в медиевистиката ни от преди 9.IX.1944 г. бяха заменени през 50-те години с убеждението, че до най-дълбоките корени в културните явления може да се стигне сравнително лесно, стига да ги разглеждаме в тясна връзка и зависимост със социално-икономическите и политическите условия и в процеса на тяхното възникване, развитие и гибел. По този начин се създаде един своеобразен „нов емпиризъм”, съществуващ и до днес.

В средновековната култура се търсеше рационализъм, който не е характерен за епохата. В този смисъл е нереално при изследването ѝ да се налагат съвременни образци на мислене, да се вкарва там съвременно светоусещане, модерно разбиране за държавата и властта. Недооценяваше се синкретичността на средновековната ни култура, а това е може би най-характерната ѝ черта.

С какво все пак ще остане в историята на проучванията на Търновската книжовна школа В. Сл. Киселков? Без да блести с особени открития, той ще си остане честен труженик от оная генерация изследователи, която беше носител на възрожденските идеали. Без да пренебрегваме неговото увлечение понякога към твърде хипотетични твърдения, трябва да отбележим, че не му липсва творческа смелост. Изследовател, който определено е по-добър аналитик, отколкото майстор на обобщението, той ще остане известен като автор на преводите на новобългарски на голяма част от книжовните творби от Търновската школа. По отношение на конкретните, фактологически изводи, Киселков естествено не можа да надскочи общото равнище на изследванията върху средновековната ни култура в своите години. Науката върви напред и сега много от неговите тези и предположения изглеждат остарели и неубедителни. В същото време обаче те подтикват към размисъл и творческо търсене.

БЕЛЕЖКИ

¹ Д. К е н а н о в. „Полихроний Агапиевич Сирку — виден историк на старата българска литература“. — Старобългаристика, 1985, № 3, с. 110—123.

² В. Сл. К и с е л к о в. Житието на св. Теодосий Търновски като исторически паметник, С., 1926.

³ БИБ, 1930, № 1, с. 190—217.

⁴ Цит. съч., стр. 198.

⁵ В. Сл. К и с е л к о в. Патриарх Евтимий, С., 1938.

⁶ В. Сл. К и с е л к о в. Митрополит Йоасаф Бдински и неговото житие за св. Филотея. — БИБ, 1931, № 1, с. 169—206.

⁷ В. Сл. К и с е л к о в. Митрополит Григорий Цамблак. С., 1946.

⁸ Пак там, с. 64—68.

⁹ В. Сл. К и с е л к о в. Владислав Граматик и неговата Рилска повест, С., 1947.

¹⁰ В. Сл. К и с е л к о в. Григорий Синаит, представител на мистицизма във Византия през XIV в., С., 1928.

¹¹ В. Сл. К и с е л к о в. Средновековната Парория и Синаитовият манастир. — В: Сборник в чест на Васил Н. Златарски по случай 30-годишната му научна и професорска дейност. Приготвен от неговите ученици и почитатели. С., 1925, с. 103—118.

¹² В. Сл. К и с е л к о в. "Св. Теодосий Търновски", С., 1926.

¹³ Й. А н д р е е в. Ранни турски нашествия в околностите на Търново. — В: Международна научна конференция „Турските завоевания и съдбата на балканските народи, отразени в исторически и литературни паметници от XIV—XVIII в.“ (резюме), В. Търново, 1987, с. 40.

¹⁴ В. Сл. К и с е л к о в. Забравеният среднобългарски писател Григорий. — Училищен преглед, 1925, с. 779—799.

¹⁵ В. Сл. К и с е л к о в. Патриарх Евтимий, 1938.

¹⁶ В. Сл. К и с е л к о в. Владислав Граматик и неговата Рилска повест. С., 1947.

¹⁷ В. Сл. К и с е л к о в. Проуки и очерки по старобългарска литература. С., 1956, с. 156.

¹⁸ Пак там, с. 198.

¹⁹ Пак там, с. 208.